

8. Pamięć o cierpieniach – miejsca pamięci

Minęła straszna II wojna światowa. W maju 1945 r. upadła mająca trwać tysiąc lat Rzesza Niemiecka, zwiedziona antyludzką ideologią hitlerowską. Mieszkańcy ziemi wrzesińskiej wracali do normalnego codziennego życia. Jednak cierpienia własne, bliskich i innych paliły serca. Straszne wydarzenia, szczególnie egzekucji i eksterminacji, były w pamięci bardzo wyraziste. Należało uczynić wszystko, by ta pamięć, zwłaszcza po poległych i pomordowanych, przetrwała.

Straty w ludności

W wyniku działań wojennych spośród mieszkańców powiatu wrzesińskiego śmierć poniosło 155 osób, w egzekucjach i innych mordach życie straciło 79 osób, w obozach i więzieniach zmordowano lub zmarły z wycieńczenia i chorób 132 osoby, z innych przyczyn (np. wypadki przy pracy) zginęło 111 osób.

Ekshumacje i pochówki

Mieszkańcy wiedzieli, w których miejscach okupant dokonywał egzekucji. Tam też pogrzebane były ciała pomordowanych, inne chowano na lokalnych cmentarzach katolickich (Pyzdry, Nekla, Otoczna). Niektóre, jak np. ciało Tomasa Müllera, przez całą wojnę leżały pod stertą śmieci na cmentarzu ewangelickim we Wrześni, zaś np. w Pyzdrach niektóre zwłoki pomordowanych wrzucano do Warty. Części miejsc pochówku do dziś nie udało się ustalić. Osoby, które zginęły w wyniku działań wojennych, np. bombardowań, grzebane były na miejscowych cmentarzach (np. po bombardowaniu węzła kolejowego we Wrześni w 1939 r.).

Ekshumacje pomordowanych w Dębnie

Jesienią 1945 r. przystąpiono do ekshumacji zwłok osób pomordowanych w egzekucjach oraz pomordowanych i zamęczonych w kolejowych obozach pracy. Ekshumacji poddano szczątki zabitych w Dębnie. Część osób udało się zidentyfikować. Ekshumowano cztery ciała pomordowanych w Brzezince (za cmentarzem komunalnym w Dębnie) oraz tylko dwa ciała ze strzelnicy wojskowej (obecnie ul. gen. W. Sikorskiego), pozostałych nie udało się odnaleźć. Zebrano też zwłoki zostawione na cmentarzu ewangelickim we Wrześni. Szczątki pomordowanych złożono

w trumnach. Ich pogrzeb 25 listopada 1945 r. stał się wielką manifestacją patriotyczną społeczeństwa wrzesińskiego. Kronika Szkoły Podstawowej Nr 1 tak zapisała to wydarzenie: „Odbyła się uroczystość pogrzebowa, złożono doczesne szczątki pomordowanych w trumnach zwiezionych pod wieczór dnia poprzedniego na rynek i ustawiono na zbiorowym katafalku. Był to niejako symboliczny pogrzeb wszyst-

Pogrzeb szczątków ofiar na cmentarzu parafialnym we Wrześni, listopad 1945 r.

kich, którzy z naszego miasta podczas wojny zginęli. Po odczytaniu listy poległych i pomordowanych oddano hołd tym, którzy zginęli za wolność Ojczyzny. Przez noc wojsko i organizacje społeczne pełniły straż przy trumnach na rynku. Dnia następnego tysięczne tłumy doprowadziły ofiary hitlerowskiego mordu na wieczny spoczynek na cmentarz grzebalny...”. Pochowano ich w zbiorowej mogile, znajdującej się na końcu głównej alejki cmentarza parafialnego przy ul. Gnieźnieńskiej we Wrześni. Szacuje się, że w uroczystościach pogrzebowych wzięło udział 10 tysięcy mieszkańców ziemi wrzesińskiej. Zidentyfikowanych z mogiły w Dębnie mieszkańców Sokołnik pochowano w zbiorowej mogile na cmentarzu w Sokołnikach. Podobnie uczyniono ze zwłokami trzech pomordowanych na podwórzu szkoły w Nekli. Udało się znaleźć zwłoki Ignacego Królaka, Józefa Stachowiaka oraz Romana Ruske. Nie odnaleziono natomiast szczątków Franciszka Surówki. Po ekshumacji w 1946 r. rozpoznane zwłoki pogrzebano w mogile na cmentarzu parafialnym. Natomiast zwłoki osób narodowości żydowskiej pogrzebane w grobach na terenie obozu kolejowego we Wrześni, w zwirowisku w Sokołowie, na cmentarzu w Otocznej i na polach w Nekli ekshumowano w 1955 r. Na terenie obozu we Wrześni udało zlokalizować się tylko 12 zwłok. W Sokołowie odszukano 50 szczątków

pomordowanych, w Otocznej 20. Natomiast w Nekli pomordowanych Żydów grzebano na gruncie kościelnym oraz rolnika Kopecia. Zwłoki układano w czterech rzędach, obejmujących tabliczki z numerami od 1 do 184. Jednak pod koniec 1944 r. w tym miejscu było aż 280 grobów. Według relacji miejscowej ludności w obozie zamordowano ponad 300 osób. Wszystkie odnalezione szczątki osób narodowości żydow-

skiej przewieziono do Poznania i tam pochowano w zbiorowej mogile na cmentarzu junikowskim.

Miejsca Pamięci

Pierwsze miejsca pamięci to najczęściej drewniane krzyże w punktach straceń. Często przymocowywano do nich prostą (niejednokrotnie z malowanymi ręcznie farbą napisami) tablicę memoratywną. Z czasem w miejscach tych pojawiły się trwałe obiekty upamiętnienia.

Na ziemi wrzesińskiej znajdują się następujące miejsca pamięci poległych i pomordowanych w czasie II wojny światowej Polaków:

Bierzgliniek – Dębina, pomnik w miejscu straceń na skraju lasu (1957 r., ZBOWiD);

Chocicza Wielka – tabliczka pamiątkowa przy wjeździe do dworu upamiętniająca zamordowanie Stanisława Kubczaka;

Grzybowo – cmentarz parafialny, grób Józefa Wojciechowskiego;

Krzywa Góra – tablica pamiątkowa w miejscu zastrzelenie porucznika Jerzego Handke (2012 r., Gmina Wrzesnia, Gmina Kołaczkowo);

Otoczna – tablica pamiątkowa ku czci pomordowanych w obozie pracy (1962 r., Gmina Wrzesnia);

Kruszyna – tablica na skraju lasu upamiętniająca mord na dwóch Polakach (1962 r., Powiat Wrzesiński);

Mała Górka – pomnik w miejscu straceń 25 Polaków (1946 r. – krzyż, mieszkańcy; 1962 r. – płyta, 1972 r. – obelisk, 2016 r. – krąg, Gmina Nekla);

Mikuszewo – teren dawnego cmentarza, figura religijna z tablicą 10 nazwisk poległych i pomordowanych (1964 r., parafia Czeszewo);

Miłosław

– cmentarz parafialny, mogiła 14 osób poległych w czasie bombardowania, – cmentarz parafialny, mogiła Franciszka Paczkowskiego, zamordowanego przez Gestapo,

– grobla, miejsce mordu (1977 r., Powiat Wrzesiński);

Nekla

– cmentarz parafialny, mogiła osób pomordowanych (1946 r., mieszkańcy),

– tablica pamiątkowa w miejscu straceń przy starej szkole (1962 r., Gmina Nekla),

– tablica pamiątkowa ku czci pomordowanych w obozie pracy (1962 r., Gmina Nekla);

Pyzdry

– budynek w rynku, miejsce straceń (1963 r., Powiat Wrzesiński),

– tablica pamiątkowa w miejscu straceń przy nieistniejącym starym moście (1962 r., Powiat Wrzesiński),

– cmentarz parafialny, 15 indywidualnych mogił pomordowanych;

Sokołniki

– mogiła i pomnik na cmentarzu (1946 r., mieszkańcy),

– tablica pamiątkowa w miejscu straceń na budynku starej szkoły (1949 r., mieszkańcy);

Wrzesnia

– Brzezinka, tablica pamiątkowa w miejscu straceń (1962 r., Gmina Wrzesnia),

– teren dawnej strzelnicy wojskowej, tablica pamiątkowa w miejscu straceń (1962 r., Gmina Wrzesnia),

Tablica pamiątkowa w miejscu straceń w lesie w Kruszynach

Mogiła ofiar pomordowanych 1939-1944

– budynek dawnego więzienia, tablica pamiątkowa w miejscu męczeństwa i straceń (1966 r., Zarząd Powszechniej Spółdzielni Spożywców),

– cmentarz parafialny, mogiła i pomnik osób poległych w wyniku bombardowań (1946 r., parafia farna, Gmina Wrzesnia),

– cmentarz parafialny, mogiła i pomnik osób poległych i pomordowanych (1952 r., ZBOWiD, Gmina Wrzesnia),

– Pomnik 68. Pułku Piechoty (1974 r., Gmina Wrzesnia);

Osoby pomordowane i poległe zostały także upamiętnione innymi tablicami i obeliskami i głazami (np. tablica w Liceum Ogólnokształcącym im. H. Sienkiewicza, głaz na ul. Harcerskiej itd.). Jedno zaś miejsce kaźni we Wrześni pozostające do dziś nieupamiętnione znajduje się przy starostwie powiatowym, gdzie mordowano Polaków, byłych powstańców wielkopolskich. Zostanie ono upamiętnione w 2018 r. W ramach przyszłorocznych obchodów 100. rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego Starostwo Powiatowe planuje uczcić pamięć zamordowanych poprzez wmurowanie tablicy na budynku urzędu.

Sebastian Mazurkiewicz

Literatura:

1. Muzeum Regionalne im. Dzieci Wrzesińskich: *Dokumentacja ewidencyjna miejsc pamięci i męczeństwa*.
2. Jan Izdebski, Leopold Kostrzewski, Z dziejów Wrzesni. Szkolne wycieczki historyczne na terenie Miasta Wrzesni i najbliższej okolicy, Wrzesnia 1987.